

Παγκοσμιοποίηση και Πολιτισμός

Του Καθηγητού **Ιωάννη Σ. ΒΑΒΟΥΡΑ**
Πρύτανη Παντείου Πανεπιστημίου

Ζούμε¹ στην εποχή της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, όπου οι διεθνείς ροές των εμπορευμάτων, των κεφαλαίων και της πληροφορίας έχουν αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό, ο οποίος δεν έχει ιστορικό προηγούμενο. Ο υψηλός βαθμός της διεθνούς εμπορικής ολοκλήρωσης αποτελεί τη βασική όψη της παγκοσμιοποίησης. Θα πρέπει να σημειωθεί όμως ευθύς εξ αρχής ότι οι αρχές των ελεύθερων παγκόσμιων αγορών, δεν εφαρμόζονται ενιαία αλλά επιλεκτικά. Για παράδειγμα, η παγκόσμια αγορά εργασίας δεν είναι τόσο ελεύθερη όσο οι αγορές βιομηχανικών προϊόντων και κεφαλαίων. Έτσι, ενώ τα βιομηχανικά προϊόντα και τα κεφάλαια συνδέονται με υψηλή κινητικότητα, η εργασία και κυρίως η ανειδίκευτη αντιμετωπίζει σοβαρά εμπόδια κινητικότητας μεταξύ των χωρών, αν και γνωρίζουμε ότι η κατάργηση των φραγμών στην ελεύθερη κινητικότητα της εργασίας, θα άμβλυνε σε μεγάλο βαθμό τα μεγάλα προβλήματα ανισοκατανομής του εισοδήματος που παρατηρούνται μεταξύ οικονομικά αναπτυσσόμενων και αναπτυσσόμενων χωρών, αλλά και μέσα στις ίδιες τις χώρες. Μιας ανισοκατανομής που μάλλον τείνει να αυξάνεται παρά να περιορίζεται από την οικονομική παγκοσμιοποίηση.

Αυτό συμβαίνει γιατί η οικονομική παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια διαδικασία από την οποία προέρχεται ένα νέο οικονομικό μοντέλο, ως η συνισταμένη πολλών υφιστάμενων, το οποίο λαμβάνοντας υπόψη τα προβλήματα και τις ιδιαιτερότητες των επιμέρους οικονομιών θα μπορούσε να συμβάλει θετικά στη σύμμετρη οικονομική ανάπτυξη των χωρών. Είναι ουσιαστικά η επιβολή, έστω μέσω των δυνάμεων της αγοράς, ενός κυρίαρχου μοντέλου, του νεοφιλελευθερισμού. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση, στηριζόμενη στις αρχές του νεοφιλελευθερισμού, μεγιστοποιεί την ασύμμετρη αλληλεξάρτηση των χωρών προς όφελος των οικονομικά ισχυρών χωρών και των πολυεθνικών επιχειρήσεων, που στηριζόμενες στις έννοιες της οικονομικής αποτελεσματικότητας και των οικονομιών κλίμακας βρίσκουν το πιο κατάλληλο περιβάλλον για τη μεγιστοποίηση των κερδών τους.

Υπό αυτές τις συνθήκες, οι περισσότερες χώρες του πλανήτη και ειδικά οι λιγότερο ισχυρές θα καταλήξουν σε πολιτικο-οικονομική εξάρτηση. Θα μπορούσε μάλιστα να υποστηριχθεί ότι ο νεοφιλελευθερισμός που αποτελεί τη βασική στρατηγική της σύγχρονης παγκοσμιοποιητικής διαδικασίας, χρησιμοποιείται ουσιαστικά ως μέσο για την προώθηση των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων των ισχυρών χωρών ή μάλλον των ισχυρών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, αφού και στις οικονομικά και πολιτικά ισχυρές χώρες ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας. Τα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη που υποτίθεται ότι προσφέρει η οικονομική παγκοσμιοποίηση εμφανίζο-

1. Εισήγηση σε Διεθνές Συνέδριο για το Διάλογο των Πολιτισμών.

νται πολύ αβέβαια σε σχέση με τα πραγματικά μειονεκτήματα που αυτή συνεπάγεται για τις περισσότερες χώρες.

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η εξέταση όχι απλά της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, αλλά της γενικότερης παγκοσμιοποίησης, την οποία με επιμέλεια αποφεύγουν οι περισσότεροι μελετητές του φαινομένου. Για ποια γενικότερη παγκοσμιοποίηση μπορούμε να μιλήσουμε σήμερα; Η ίδια η παγκοσμιοποίηση αποτελεί ουσιαστικά μια χίμαιρα, εφόσον αναφερόμαστε στις διαδικασίες με τις οποίες οι άνθρωποι ενσωματώνονται σε μια ενιαία κοινωνία, σε μια παγκόσμια κοινωνία με ενιαία παγκόσμια συνείδηση. Η παγκοσμιοποίηση είναι κατά βάση μια κοινωνική διαδικασία. Για ποια παγκόσμια κοινωνία μπορούμε να μιλήσουμε ακόμη και σήμερα; Ποιες είναι οι κοινά αναγνωρισμένες ηθικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες; Ποιες είναι οι κοινές μας θέσεις και κυρίως οι δράσεις για την παγκόσμια ειρήνη, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ανεργία, την ανισοκατανομή του εισοδήματος και του πλούτου ή τη διάσωση του πλανήτη;

Η σύγχρονη “εποχή της παγκοσμιοποίησης” φαίνεται ότι δεν έχει ως βασικό προσανατολισμό τη διασφάλιση της ειρήνης και την ελευθερία των λαών, αλλά τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου και των συναλλαγών. Και αυτό γιατί οι όροι της καθορίζονται από τις οικονομικά ισχυρές χώρες, με προεξέχουσα την παγκόσμια υπερδύναμη των ΗΠΑ, προς όφελος των οποίων και αναπτύσσεται. Η σημερινή έννοια της παγκοσμιοποίησης εξιδανικεύει την εικόνα μας κοινωνίας που είναι έρμαιο των χρηματιστικών αγορών και των πολυεθνικών επιχειρήσεων, ενώ η δυναμική της παραμένει άνιση και επιλεκτική. Μιας κοινωνίας χωρίς ανθρωπισμό, αφού το βασικό μήνυμα του νεοφιλελευθερισμού είναι η απορρύθμιση και η μετατροπή των ανθρώπινων σχέσεων σε εμπορευματικές και συναλλακτικές σχέσεις.

Κατά μια άποψη, η πλήρης κυριαρχία του φιλελευθερισμού ως οικονομικού συστήματος, θα φέρει την αυτόματη κατάργηση των πολέμων και των τοπικών συγκρούσεων, με τελικό επακόλουθο “το παγκόσμιο κράτος”. Στο βιβλίο του με τίτλο “The End of History” ο Francis Fukuyama υποστηρίζει ότι η ανθρωπότητα εισέρχεται σε μια νέα περίοδο πλήρους κυριαρχίας της ελεύθερης αγοράς και ότι ο δυτικού τύπου καπιταλισμός και οι αξίες που τον συνοδεύουν δεν έχουν πλέον κανέναν αντίπαλο, οπότε κατά συνέπεια η ανθρωπότητα θα ομογενοποιηθεί, υπό την ηγεμονία των δυνάμεων της αγοράς. Με αυτόν τον τρόπο, η ιδεολογία, η κοινωνική διαπάλη και οι προοπτικές ριζικών κοινωνικών αλλαγών ανήκουν πλέον “στο Μουσείο της Ιστορίας”. Εμείς θα σημειώσουμε ότι η ιστορία δεν τελειώνει, απλώς οι ιστορικές μνήμες προσαρμόζονται. Οι δυνάμεις της αγοράς όχι μόνο δεν έχουν ομογενοποιητικές τάσεις, αλλά μάλλον λειτουργούν ως αποσταθεροποιητές των κοινωνιών με τις ανισότητες που προκαλούν.

Στον αντίποδα της θεωρίας “της παγκόσμιας ενοποίησης” του Fukuyama βρίσκονται οι θέσεις του Samuel Huntington, όπως εκτέθηκαν αρχικά στο άρθρο του με τίτλο “The Clash of Civilizations”. Κατά τον Huntington, με κίνητρο τον εκσυγχρονισμό διαμορφώνονται στην παγκόσμια πολιτική σκηνή νέες συμμαχίες, οι οποίες βασίζονται σε πολιτισμικά κριτήρια, σε αντίθεση με τις παλαιότερες εποχές που οι συμμαχίες στηρίζονταν στην ιδεολογία. Η κουλτούρα και οι πολιτιστικές ταυτότητες, που με την ευρύτερη έννοια αποτελούν και πολιτισμικές ταυτότητες, διαμορφώνουν τα πρότυπα της συνοχής, της διάσπασης και της σύγκρουσης. Χώρες και λαοί που έχουν συναφείς πολιτισμούς προσεγγίζουν μεταξύ τους ενώ αντίθετα απομακρύνονται όσες έχουν διαφορετικούς πολιτισμούς. Τα σύνορα και οι συνασπισμοί δεν καταργούνται αλλά επαναπροσδιορίζονται με βάση πολιτισμικά κριτήρια. Μεταξύ μάλιστα των πολιτισμών υπάρχουν τόσο σημαντικές αντιθέσεις, που μπορούν να οδηγήσουν ακόμη και σε πολεμικές συρράξεις. Η θεωρία αυτή “του κατακερματισμού” έχει πολλές ατέλειες. Μια από αυτές αφορά την οικονομική παγκοσμιοποίηση, αγνοεί δηλαδή καθαρά τον οικονο-

μικό παράγοντα των παγκόσμιων αγορών μεταξύ των πολιτισμικών κοινοτήτων, που όπως επισημάναμε χρησιμοποιείται ως μέσο για την προώθηση των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων των ισχυρών χωρών. Αγνοεί επίσης το γεγονός ότι οι πολιτισμικές διαφορές αυτές καθ' εαυτές δεν είναι συνήθως η πραγματική αιτία των συγκρούσεων, αλλά μάλλον χρησιμοποιούνται ως μέσα για την έκφραση και την οργάνωσή τους από εκείνους που τις προωθούν καθώς και για την κατανόησή τους από τους λαούς.

Υπάρχει και μια τρίτη θεωρία, η οποία υποστηρίζει ότι ο σημερινός κόσμος διέπεται ταυτόχρονα τόσο από ενοποιητικές τάσεις όσο και από τάσεις κατακερματισμού μεταξύ των διάφορων πολιτισμών και κοινωνιών, αφού, παρά την ύπαρξη πολλών κοινών στοιχείων μεταξύ των λαών, ταυτόχρονα υπάρχει και μια αναβίωση του εθνικισμού και των θρησκευτικών κινήματων. Εξαιτίας των δύο αυτών αντίρροπων τάσεων δεν μπορούν να διατυπωθούν προβλέψεις από αυτήν τη θεωρία για το μέλλον της ανθρωπότητας.

Το πρότυπο της παγκοσμιοποίησης που ακολουθήθηκε στον οικονομικό τομέα, η οποία όπως σημειώσαμε δεν προήλθε ως η συνισταμένη ή ο συνδυασμός των υφιστάμενων οικονομικών μοντέλων με σκοπό την ισόρροπη ανάπτυξη των χωρών, αλλά ουσιαστικά επεβλήθη μέσω των δυνάμεων της αγοράς το μοντέλο του νεοφιλελευθερισμού και μάλιστα του μονοπολικού συστήματος της μας ηγέτιδας παγκόσμιας οικονομικής δύναμης, τείνει να ακολουθηθεί και στον τομέα του πολιτισμού, που ορίζεται από τον Clifford Geertz ως “an historically transmitted pattern of meaning embodied in symbols, a system of inherited conceptions expressed in symbolic forms by means of which men communicate, perpetuate, and develop their knowledge about and attitudes towards life”. Δεν μπορεί να αγνοηθεί ότι ο πολιτισμός συχνά παρέχει τις μεταφορές και τους συνειρμούς με τους οποίους διακρίνονται οι “φίλοι” από τους “εχθρούς”. Η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση που προωθείται δεν αποσκοπεί στη δημιουργία μιας παγκόσμιας κουλτούρας, η οποία θα είναι η συνισταμένη ή το αποτέλεσμα της ενοποίησης των υφιστάμενων κουλτούρων, έστω και αν μια τέτοια ομοιογενής κουλτούρα θα μπορούσε να ήταν ευρύτερα επιθυμητή ή έστω αποδεκτή, αλλά η επιβολή μιας ηγέτιδας παγκόσμιας κουλτούρας, της Αμερικανικής.

Αυτή η “Αμερικανοποίηση” – ούτε καν η “Δυτικοποίηση” – του πολιτισμού με βάση τις Αμερικάνικες αξίες, τα πρότυπα αισθητικής έκφρασης και τους τρόπους ζωής, θα έχει τεράστιες συνέπειες. Οι λαοί, έχοντας αποστερηθεί τον πολιτισμό τους, τις παραδόσεις και την ιστορία τους, θα είναι απόλυτα θύματα των κυρίαρχων δυνάμεων του νεοφιλελευθερισμού, στις οποίες δεν θα έχουν πια κίνητρα αντίστασης. Η εξάρτησή τους θα είναι πλέον τριπλή: πολιτική, οικονομική, πολιτισμική.

Μάλιστα, η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, που συχνά χαρακτηρίζεται ψευδεπίγραφα ως “πολιτισμικός εκσυγχρονισμός”, θα προωθήσει ακόμη περισσότερο και την πολιτική τους εξάρτηση, αφού είναι γνωστό πως μαζί με την πολιτισμική τους συνείδηση οι λαοί χάνουν και την εθνική τους συνείδηση. Παράλληλα η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση θα προωθήσει και την περαιτέρω οικονομική εξάρτηση των χωρών, αφού και στον τομέα του πολιτισμού θα επικρατήσει το “ελεύθερο εμπόριο” του Αμερικανικού πολιτισμού και των αντίστοιχων πολιτισμικών αγαθών προς όφελος των παραγωγών τους, τα οποία δεν θα χρειάζονται ούτε καν να προσαρμοστούν στις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των κατ' ιδίαν λαών.

Συμπερασματικά, η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, με τη συγκεκριμένη μορφή και τις συγκεκριμένες διαδικασίες που προωθείται, υποσκάπτει τα θεμέλια και την ενότητα κοινωνιών και λαών. Είναι ταυτόσημη με την πολιτισμική εξάρτηση, την πολιτιστική ηγεμονία και τον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό.

Στα μοντέλα της παγκόσμιας ενοποίησης υπό την κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού και του κατακερματισμού ή της σύγκρουσης των πολιτισμών οφείλουμε να αντιτάξουμε το μο-

ντέλο του διαλόγου των πολιτισμών. Θα πρέπει να αναγνωριστεί ότι αν και υπάρχουν οικουμενικές αξίες τις οποίες οφείλουμε να ασπαζόμαστε όλοι, η ποικιλότητα των πολιτισμών επιτάσσει το σεβασμό της διαφορετικότητας. Δεν υπάρχει λοιπόν άλλος δρόμος για την ισότιμη συνύπαρξη των λαών από την αμοιβαία κατανόηση και αποδοχή των πολιτισμικών διαφορών, όπως επισημαίνει και ο Πρόεδρος Mohammad Khatami, προτείνοντας μάλιστα ως μέθοδο για την επίτευξη της αμοιβαίας κατανόησης το διάλογο με τη Σωκρατική του έννοια, ως εργαλείο μάθησης, σκέψης και ανταλλαγής απόψεων. Η αποδοχή της διαφορετικότητας και του διαλόγου διευρύνει τα όρια της γνώσης και του πολιτισμού, ελαχιστοποιεί τις παρανοήσεις και τη σύγχυση, που συχνά περιπλέκουν τις σχέσεις μεταξύ των λαών, δημιουργεί και δρομολογεί διαδικασίες επίλυσης των διεθνών διαφορών και γενικά συνιστά το αποτελεσματικότερο μέσο για τη διασφάλιση της ειρήνης και της ασφάλειας στον κόσμο, έναν κόσμο με τόσα προβλήματα και τόσες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις.

Η ισότιμη συνύπαρξη των λαών, ο σεβασμός της διαφορετικότητας και της διαφοράς και η αποδοχή του διαλόγου, αποτελούν για μας τα βασικά στοιχεία στα οποία θα πρέπει να στηριχτεί η σύγχρονη αντίληψη της οικουμένης. Γι' αυτό και τα θεωρούμε ως συστατικά στοιχεία της οικουμενικότητας. Στην παγκοσμιοποίηση λοιπόν αντιτάσσουμε την οικουμενικότητα, η ενίσχυση της οποίας προϋποθέτει την ουσιαστική αποδυνάμωση του πολιτισμικού φανατισμού, που χρησιμοποιείται ως κύριο επιχείρημα για την πραγμάτωση των γεωστρατηγικών στόχων του σύγχρονου ιμπεριαλισμού, καθώς και του εθνοκεντρισμού που πολώνει τους λαούς, πότε ως αίτιο και πότε ως αποτέλεσμα των μεταξύ τους συγκρούσεων. Με την ενίσχυση της οικουμενικότητας οι πολιτισμοί θα διατηρήσουν την αυτοτέλειά τους και παράλληλα θα μπορέσουν να διαχειριστούν τις όποιες διαφορές τους, ώστε αυτές να πάψουν να αποτελούν συχνά βασικά στοιχεία του αυτοπροσδιορισμού τους, ιδίως από τα ακραία τους στοιχεία και να εκμηδενιστούν οι δυνατότητες εκμετάλλευσής τους από τις δυνάμεις που στηρίζονται στο φανατισμό. Έτσι και αυτοί που χρησιμοποιούν τη βία, τη σύγκρουση και τον πόλεμο, αυτοί που ανακαλύπτουν "άξονες του κακού", θα αναγκάζονται να αποκαλούν τα συμφέροντά τους με το πραγματικό τους όνομα και δεν θα τα συγχέουν σκόπιμα με την επίκληση του Θεού, της ειρήνης, της ελευθερίας, της δημοκρατίας ή της δικαιοσύνης.

Κωνσταντίνος ΓΕ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ
Καθηγητής Παντείου Πανεπ. Κοιν. και Πολ. Επιστημ.,
Πανεπιστημίου Αθηνών (Επισκ.),
Ex Ch.L.U.L. Bruxelles, Ex Int. I.I.A.P., Paris

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Τόμος Α'
Γ' έκδοση

Αθήναι, 2003